

УДК 336.71:339.92

Щегельська М.В.

аспірант

Інституту економіки та менеджменту
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КІНЦЕВИХ ВЛАСНИКІВ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто негативні наслідки утворення складних для ідентифікації кінцевих бенефіціарів структури власності комерційних банків. Наведено основні типи непрозорих структур банків із їх характеристикою, зокрема такі, що використовують трастові декларації, довіреності, реєстрацію в офшорних юрисдикціях, «мертві душі», розпорошення часток власності, а також заплутані, перехресні та циклічні володіння акціями. Проведено аналіз чинних нормативно-правових актів України, що регулюють питання кінцевих власників комерційних банків. Розглянуто умови визнання структури власності банківської установи прозорою. Систематизовано основні підходи до визначення кінцевих власників у різних нормативно-правових актах України.

Ключові слова: банківська система, комерційний банк, структура власності, кінцевий власник, бенефіціар, контролер, офшор.

Щегельская М.В. ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ КОНЕЧНЫХ СОБСТВЕННИКОВ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрены негативные последствия образования сложных для идентификации конечных бенефициаров структуры собственности коммерческих банков. Приведены основные типы непрозрачных структур банков с их характеристикой, в частности такие, которые используют трастовые декларации, доверенности, регистрацию в офшорных юрисдикциях, «мертвые души», распыление доли собственности, а также запутанные, перекрестные и циклические владения акциями. Проведен анализ действующих нормативно-правовых актов Украины, регулирующих вопросы конечных владельцев коммерческих банков. Рассмотрены условия признания структуры собственности банковского учреждения прозрачной. Систематизированы основные подходы к определению конечных владельцев в разных нормативно-правовых актах Украины.

Ключевые слова: банковская система, коммерческий банк, структура собственности, конечный владелец, бенефициар, контроллер, офшор.

Shcheghelska M.V. THE MAIN APPROACHES TO DEFINITION OF THE BENEFICIAL OWNERS OF THE COMMERCIAL BANKS IN UKRAINE

The article discusses the negative effects of the formation of the complex to identify the ultimate beneficiaries of commercial banks' ownership structure. The main types of non-transparent structures of banks with their characteristics, in particular those that use the trust declaration, power of attorney, registered in offshore jurisdictions, «dead souls», spraying share ownership, as well as intricate, and cyclic cross-shareholdings. The analysis of the existing normative-legal acts of Ukraine governing the ultimate owners of commercial banks. The conditions for the recognition of the ownership structure of the banking institutions transparent. Systematized the basic approaches to the determination of ultimate owners in different legal acts of Ukraine.

Keywords: banking system, commercial bank, ownership structure, the ultimate owner, the beneficiary, the controller, offshore.

Постановка проблеми. Нині гостро стоїть проблема підвищення прозорості структури власності комерційних банків в Україні. Це пов'язано з необхідністю очистити та оздоровити національну банківську систему, наблизити правила банківського бізнесу та банківського законодавства до світових стандартів, виконанням зобов'язань України в рамках Меморандуму про економічну та фінансову політику з МВФ, а саме: зміцнення системи нагляду та регулювання з метою виявлення та скорочення кредитування пов'язаних осіб, відновлення довіри суспільства до банківської системи, оновлення стратегії капіталізації банків [3; 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема прозорості структури власності комерційних банків недостатньо досліджена як у зарубіжній науковій літературі, так і у вітчизняній. Ф. Молінекс, Х. Ліу та Ч. Джанг вивчали вплив характеристик власності на капітал банку, акцентуючись на чотирьох формах власності: державній, національній недержавній, місцевій недержавній та іноземній [11]. Я.С. Головиною визначено зв'язок структури власності та формування корпоративного контролю в банках [1].

У різних нормативно-правових актах України наведені різні терміни, що позначають кінцевих власників комерційних банків: власник істотної участі, контролер, бенефіціар, ключовий учасник, остаточний ключовий учасник, вигодоодержувач,

кінцевий бенефіціарний власник. Важливо з'ясувати різницю між згаданими вище термінами та систематизувати їх.

Мета статті полягає у систематизації основних підходів до визначення кінцевих власників комерційних банків та виділення реальних бенефіціарів, що зумовлено деякою розрізненістю у термінах та визначеннях таких осіб у різних нормативно-правових актах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банки утворюють складні для ідентифікації кінцевих реальних власників схеми структур власності, що має такі негативні наслідки:

- надмірні обсяги кредитування пов'язаних із банком осіб та виведення коштів із банків через такі операції;
- банки беруть на себе підвищені ризики, які, крім ризиків власне банківської діяльності, включають ризики бізнесу власника банку (пов'язаної особи, кінцевого вигодонабувача);
- неефективність та нестабільність діяльності комерційних банків, що приводить до їх неплатоспроможності та банкрутства;
- низький рівень довіри до банківської системи України [3].

Проведений нами аналіз структури власності комерційних банків України показав таке. У зв'язку із тим, що законодавець вимагав розкрити інфор-

мацію про власників істотної участі, тобто осіб, які володіють більш ніж 10% капіталу установи, схема будувалася так: капітал банку був поділений на 11–12 часток, кожна з яких менша за 10% і могла належати офшорній компанії, а кінцевим бенефіціаром усіх цих компаній була одна особа. Оскільки істотної участі власників не було, то комерційний банк не оприлюднював їхній список.

Значна частина комерційних банків України буде свої схеми власності з використанням офшорних юрисдикцій. Так, рівень офшоризації банківського капіталу України станом на 01.01.2015 р. складає 3% за українським списком офшорів та 12% – за списком офшорів ОЕСР. При цьому український список офшорів не оновлювався з 2011 р. Типовою схемою структури власності із використанням офшору є реєстрація українського банку на компанію, утворену на Кіпрі або в інших нетипових офшорах (у Нідерландах, Великобританії, Люксембурзі), яка, своєю чергою, зареєстрована в класичному офшорі (Белізі, Британських Віргінських Островах, Панамі, Сейшельських Островах), де інформація про власників компаній засекречена. Часто кінцевим номінальним власником є громадянин офшорної юрисдикції, який пов'язаний з українським реальним власником трастовою угодою [2].

Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб» від 02.03.2015 р. [5] та Постанова НБУ щодо порядку подання відомостей про структуру власності банку від 21.05.2015 р. [8] спрямовані на підвищення прозорості банківської системи України, що покликано унеможливити такі схеми власності.

Крім того, у 2015 р. НБУ оприлюднив основні типи непрозорих структур банків:

1. Структура з акціонерами, які володіють пакетами акцій меншими 10%. НБУ розглядає таку схему як метод уникнення погодження набуття істотної участі.

2. Структура із заплутаними відносинами власності, перехресним чи циклічним володінням акціями банку чи товариством, яке володіє акціями банку.

3. Використання трастових декларацій для уникнення відповідальності у разі доведення банку до неплатоспроможності [3].

4. Використання механізму довіреності або для спрощення процедури погодження, або для маскування реального власника. Один тип довіреності дає право представляти акціонера на голосуванні – ці особи не попадають у структуру власності. Проте другий тип дає право діяти від імені акціонера, але чинити на власний погляд. Така особа вважається опосередкованим власником і, відповідно, структура власності банку – непрозорою [3; 9].

5. Розкриття у структурі власності осіб-нерезидентів (не обов'язково, але частіше за все – з Кіпру або інших типових та нетипових офшорів), які з точки зору НБУ є номінальними утримувачами акцій банку [3].

6. Структура із низкою «мертвих душ» – акціонерів, яким до цього часу належить частка, але ці люди уже померли [9].

Стає очевидним, що існують різні схеми побудови структури власності з метою приховати реального кінцевого бенефіціара. Вимоги до структури власності комерційних банків України регулюються Законом України «Про банки і банківську діяльність» [4], Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» [6], постано-

вами НБУ № 328 «Про затвердження нового Положення про порядок подання відомостей про структуру власності банку» [8] та № 332 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» [6]. Розглянемо їх детальніше.

Новими змінами у ЗУ «Про банки і банківську діяльність» від 2.03.2015 р. уточнено поняття «структура власності юридичної особи», яке законодавець визначає як систему взаємовідносин юридичних та фізичних осіб, що дає змогу визначити: 1) всіх ключових учасників і контролерів юридичної особи; 2) всіх ключових учасників кожної юридичної особи, яка існує у ланцюгу володіння корпоративними правами; 3) всіх осіб, які мають пряму та/або опосередковану істотну участь у цій юридичній особі; 4) відносини контролю щодо цієї юридичної особи між усіма особами, зазначеними у пунктах 1–3 [4].

Під ланцюгом володіння корпоративними правами юридичної особи розуміють інформацію про склад ключових учасників юридичної особи, яка включає інформацію про ключових учасників першого і кожного наступного рівня володіння корпоративними правами юридичної особи [4].

Крім власника істотної участі, введено поняття «ключовий учасник юридичної особи». Ним є будь-яка фізична особа, яка володіє корпоративними правами такої юридичної особи, а також юридична особа, яка володіє двома і більше відсотками корпоративних прав такої юридичної особи, і при цьому:

1) якщо юридична особа має більше 20 учасників – фізичних осіб, то ключовими учасниками вважаються 20 учасників – фізичних осіб, частки яких є найбільшими;

2) якщо однакові за розміром пакети корпоративних прав юридичної особи належать більше ніж 20 учасникам – фізичним особам, ключовими учасниками вважаються всі фізичні особи, які володіють двома і більше відсотками корпоративних прав такої юридичної особи;

3) якщо це – публічна компанія, то вважається, що немає ключових учасників [4].

Визначення публічної компанії дається у ЗУ «Про банки і банківську діяльність», де вона трактується як іноземна юридична особа, створена у формі публічного акціонерного товариства, акції якої включені до біржових списків (пройшли процедуру лістингу) фондових бірж, які відповідають критеріям, визначеним Національним банком України [4]. У Постанові № 328 НБУ «Про затвердження Положення про порядок подання відомостей про структуру власності банку» НБУ уточнює визначення: «Публічна компанія – іноземна юридична особа, створена у формі публічного акціонерного товариства, акції якої включені до біржових списків (пройшли процедуру лістингу) і допущені до торгів у регульованому сегменті кваліфікованої фондової біржі». Вказані також критерії до визнання кваліфікованості фондових бірж: біржа створена згідно із законодавством держави – члена Європейського Союзу або сукупна ринкова капіталізація компаній, акції яких включені (допущені) до торгів на такій біржі, перевищує еквівалент 100 млрд. дол. США станом на останній місяць року, що передує року, в якому компанія визнається публічною.

Крім того, у даній Постанові НБУ вводить поняття «остаточних ключових учасників» – це ключові учасники – фізичні особи, а також ключові учасники – юридичні особи, які у своєму складі не мають ключових учасників. Остаточними ключовими учасниками також є держава (в особі відповідного органу держав-

ної влади), територіальна громада (в особі відповідного органу місцевого самоврядування), міжнародна фінансова установа, а також публічна компанія [8].

Часто власниками підприємства формально є одні особи – номінальні власники, а реальними кінцевими власниками – інші особи або ж такі, що здійснюють вирішальний вплив на діяльність цього підприємства, розпоряджаються його активами тощо. Такі особи у міжнародній та українській практиці можуть називатися по-різному: бенефіціари, вигодонабувачі, вигодоодержувачі, контролери, бенефіціарні власники, реальні власники. Часто перед цими термінами вживають означення «кінцевий» для підкреслення того, що це є остання фізична особа у ланцюгу структури власності підприємства, яка здійснює вирішальний вплив на діяльність цього підприємства.

Українське законодавство лише нещодавно ввело це поняття. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28.12.2014 р. дав визначення кінцевого бенефіціарного власника (контролера) як фізичної особи, яка незалежно від формального володіння має можливість здійснювати вирішальний вплив на управління або господарську діяльність юридичної особи безпосередньо або через інших осіб, що здійснюється, зокрема, шляхом реалізації права володіння або користування всіма активами чи їх значною часткою, права вирішального впливу на формування складу, результати голосування, а також вчинення правочинів, які надають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління, або яка має можливість здійснювати вплив шляхом прямого або опосередкованого (через іншу фізичну чи юридичну особу) володіння однією особою самостійно або спільно з пов'язаними фізичними та/або юридичними особами часткою в юридичній особі у розмірі 25 чи більше відсотків статутного капіталу або прав голосу в юридичній особі.

При цьому кінцевим бенефіціарним власником (контролером) не може бути особа, яка має формальне право на 25 чи більше відсотків статутного

капіталу або прав голосу в юридичній особі, але є агентом, номінальним утримувачем (номінальним власником) або є тільки посередником щодо такого права [7].

Крім того, подано визначення вигодоодержувача як особи, на користь або в інтересах якої проводиться фінансова операція [7].

Закон України «Про банки і банківську діяльність» визначає, хто такий контролер. Це – фізична або юридична особа, щодо якої не існує контролерів – фізичних осіб та яка має можливість здійснювати вирішальний вплив на управління або діяльність юридичної особи шляхом прямого та/або опосередкованого володіння самостійно або спільно з іншими особами часткою в юридичній особі, що відповідає еквіваленту 50 чи більше відсотків статутного капіталу та/або голосів юридичної особи, або незалежно від формального володіння здійснювати такий вплив на основі угоди чи будь-яким іншим чином [4].

Таким чином, у різних нормативно-правових актах України наводяться різні позначення осіб, які є кінцевими власниками: власник істотної участі, контролер, бенефіціар, ключовий учасник, остаточний ключовий учасник, вигодоодержувач, кінцевий бенефіціарний власник. При цьому до кожна з цих осіб має різні характеристики: різна частка володіння капіталом, можливий статус (фізична чи юридична особа), інші вимоги. Систематизуємо основні підходи до визначення кінцевих власників у табл. 1.

На основі аналізу підходів до визначення кінцевих власників (табл. 1) зазначимо, що терміни 1–4 стосуються виключно комерційних банків, тоді як терміни 5–6 застосовують під час аналізу структури власності усіх підприємств. Поняття «власник істотної участі» може стосуватися номінального власника, тоді як терміни 3–4 стосуються виключно реальних власників. Поняття «ключовий учасник» можна вважати перехідним, оскільки він значно уточнює власників істотної участі, проте може ще не розкрити реальних кінцевих власників банку. Термін «контролер» досить давно присутнє у вітчизняному банківському законодавстві, проте використовується здебільшого при визначенні учасників, що формують банківські групи.

Таблиця 1

Основні підходи до визначення кінцевих власників відповідно до нормативно-правових актів України

№	Термін	Пояснення	Нормативно-правовий акт
1.	Власник істотної участі	Особа, що володіє $\geq 10\%$ капіталу	ЗУ «Про банки і банківську діяльність»
2.	Ключові учасники	- фізична особа – власник (20 осіб); - юридична особа – власник (частка володіння $\geq 2\%$).	ЗУ «Про банки і банківську діяльність»
3.	Остаточні ключові учасники	Ключові учасники, які у своєму складі не мають ключових учасників: - фізична особа – власник; - держава/територіальна громада; - публічна компанія (див. вимоги).	Постанова НБУ № 328 «Про затвердження Положення про порядок подання відомостей про структуру власності банку»
4.	Контролер	Особа, щодо якої немає контролерів: - частка володіння $\geq 50\%$; - або незалежно від формального володіння має можливість здійснювати вирішальний вплив на управління або діяльність юридичної особи на основі угоди чи будь-яким іншим чином.	ЗУ «Про банки і банківську діяльність»
5.	Кінцевий бенефіціарний власник (контролер)	Фізична особа: - частка володіння $\geq 25\%$ (але не номінальний власник); - або незалежно від формального володіння має можливість здійснювати вирішальний вплив на управління або діяльність юридичної особи.	Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму»
6.	Вигодоодержувач	Особа, на користь або в інтересах якої проводиться фінансова операція.	ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму»

Джерело: складено автором на основі даних [4; 7; 8]

Поняття «остаточний ключовий учасник» уведено Постановою НБУ у травні 2015 р. власне для оцінки прозорості структури власності банку. З огляду на вищесказане, важливо з'ясувати, за яких умов НБУ вважає структуру власності прозорою.

Структура власності банку є прозорою, якщо одночасно виконуються такі вимоги: 1) відомості про структуру власності банку дають змогу визначити: всіх осіб, які мають пряму та/або опосередковану істотну участь у банку або можливість значного або вирішального впливу на управління та/або діяльність банку; всіх ключових учасників банку та всіх ключових учасників усіх юридичних осіб у ланцюгу володіння корпоративними правами банку; характер взаємозв'язків між цими особами; 2) документи про структуру власності банку відповідають вимогам Положення про порядок подання відомостей про структуру власності банку; 3) відомості про структуру власності банку подано до НБУ та розміщено на веб-сайті банку в мережі Інтернет (в окремому розділі під назвою «Структура власності банку») та на сторінках офіційного Інтернет-представництва НБУ за визначеною формою.

Структура власності банку є непрозорою, якщо вона не відповідає вимогам щодо прозорості, зазначеним вище, а також якщо неможливо визначити всіх власників істотної участі в банку через наявність у структурі власності банку трастових конструкцій. Трастовою конструкцією (трастом) є заснований на правочині (трастовому договорі, трастовій декларації тощо) режим володіння/управління майном, який передбачає розщеплення права власності на юридичне право власності, яке передається довірчому керуючому, та бенефіціарне право власності, яке передається вигодоодержувачам (бенефіціарам). Під юридичним правом власності розуміється право юридичного володіння, користування та розпорядження майном на користь та в інтересах вигодоодержувачів (бенефіціарів), а під бенефіціарним правом власності розуміється право отримання будь-якої вигоди від майна.

За наявності в НБУ підстав уважати, що заявлена структура власності банку не відповідає дійсності, НБУ має право запитати в такої особи додаткові документи, у тому числі документи для оцінки фінансового/майнового стану такої особи та для з'ясування прозорості структури власності банку, а також установити строк для надання таких документів. У разі неподання достатніх доказів того, що заявлена структура власності банку відповідає дійсності, у тому числі в разі встановлення НБУ незадовільного фінансового/майнового стану принаймні двох осіб, які входять до складу десяти найбільших остаточних ключових учасників у структурі власності банку та сукупно володіють не менше ніж п'ятьма відсотками сукупної участі в банку, НБУ має право визнати таку структуру власності банку непрозорою.

У разі невідповідності структури власності банку вимогам щодо її прозорості НБУ пропонує банку привести таку структуру власності відповідно до вимог. Якщо це не зроблено в строк, установлений НБУ, то структура власності такого банку визнається непрозорою, про що банк повідомляється листом [8], і в такому випадку НБУ має право заборонити особі набувати або збільшувати істотну участь у банку [4].

Станом на 08.10.2015 р. НБУ назвав 48 банків із непрозорою структурою власності, на які припадає 7% активів банківської системи. Зазначено, що банкам буде надано період, протягом якого вони повинні показати прозору структуру власності. У проти-

лежному випадку вони будуть визнані проблемними та неплатоспроможними і будуть відправлені у Фонд гарантування вкладів фізичних осіб [9].

Висновки. Отже, типовими структурами власності комерційних банків є такі, що використовують трастові декларації, довіреності, реєстрацію в офшорних юрисдикціях, «мертві душі», розпоршення часток власності, а також заплутані, перехресні та циклічні володіння акціями. Побудова таких схем власності має негативний вплив на банківську систему України, а отже, важливим стає визначення реальних кінцевих власників банків та оприлюднення прозорих структур власності комерційних банків України. Першими кроками стали зміни до чинних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність банківського сектору України, у контексті визначення прозорості структур власності усіх банківських установ. При цьому в Україні законодавчо визначені різні позначення осіб, які є кінцевими власниками: власник істотної участі, контролер, бенефіціар, ключовий учасник, остаточний ключовий учасник, вигодоодержувач, кінцевий бенефіціарний власник, де кожна із таких осіб має різні характеристики: різна частка володіння капіталом, можливий статус (фізична чи юридична особа), інші вимоги.

У подальшому планується дослідження впливу структури власності комерційного банку на його фінансову стійкість.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Головіна Я. Корпоративне управління в банках України: автореф. дис. ... канд. економ. наук: спец. 08.00.08 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Я. Головіна. – Одеса, 2011. – 20 с.
- Карлін М.І., Щегельська М.В. Проблема офшоризації банківського бізнесу в Україні / М.І. Карлін, М.В. Щегельська // Банківська справа. – 2015. – № 4–5 (136). – С. 21–31.
- Нові вимоги до структури власності банків та наслідки її непрозорості: Ключові положення та умови, травень 2015 р. / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17998289>.
- Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб: Закон України від 02.03.2015 р. № 218-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/218-19>.
- Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова НБУ від 21.05.15 р. № 332 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17632829>.
- Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму: Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.
- Про затвердження Положення про порядок подання відомостей про структуру власності банку: Постанова НБУ від 21.05.15 р. № 328 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17632797>.
- Список 48 банків із непрозорою структурою власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/news/1403447-spisok-48-bankiv-iz-neprozoroyu-strukturoyu-vlasnosti>.
- Меморандум про економічну та фінансову політику: Додаток. Україна: Лист про наміри [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10315035>.
- Molyneux Ph. Bankcapital, Adjustment and Ownership: Evidence from China / Ph. Molyneux, H. Liu, Ch. Jiang [Electronic resource]. – Mode of access: <http://ssrn.com/abstract=2473782>.